

ACTA HISTORIAE LITTERARUM
HUNGARICARUM

A Szegedi Tudományegyetem
Magyar Irodalmi Tanszékének
évkönyve
37–38

Új folyam

6–7

Szeged
2022

ACTA HISTORIAE LITTERARUM HUNGARICARUM
Az SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszékének évkönyve
37–38
(Új folyam 6–7)

Szerkesztőbizottság

Hász-Fehér Katalin (felelős szerkesztő, Szeged)
Virág Zoltán (felelős szerkesztő, Szeged)
Latzkovits Miklós (Szeged)
Csire Márta (Bécs)
Rudaš Jutka (Maribor)
Marko Čudić (Belgrád)
Utasi Csilla (Újvidék)
Biró Annamária (Kolozsvár)
Csehy Zoltán (Pozsony)

A szövegeket lektorálta

Cristián Réka Mónika (Janzsó Károly); Gere Zsolt (Kerpics Judit); Hansági Ágnes (Kiss A. Kriszta); Hász-Fehér Katalin (Varga Anikó, Owaimer Oliver); Korompay H. János (Hász-Fehér Katalin); Kovács Krisztina (Hicsik Dóra, Tóth Benedek); Molnár Dávid (Schelhammer Zsófia); Szajbély Mihály (Asztalos Veronika Örsike); Takáts József, Fórizs Gergely (Gere Zsolt); Tóth Ákos (Füzi Péter); Virág Zoltán (Bencsik Orsolya, Kovács Krisztina, Rudaš Jutka, Szabó Gábor)
Angol szövegrészek: Zentai Mária

Levelezési cím

SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék
Szeged, H-6722, Egyetem u. 2–6.
Tel. +36 62 544 365
E-mail: actahistlitt@gmail.com

Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Karának Magyar Irodalmi Tanszéke
© SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék és a szerzők

ISSN 0586-3708 (Nyomtatott)

ISSN 2676-9727 (Online)

Online-kiadás: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/ahlithun/index>

KOVÁCS KRISZTINA

KAMASZOK A PALICSI VILLAMOSON –
MEGJEGYZÉSEK EGY ÖNKÉPZŐKÖR TÖRTÉNETÉHEZ

(*Izmos irodalmi kötelékben: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőkörének jegyzőkönyvei*, szerk., előszó, jegyz.: Hicsik Dóra, Dotnet Kiadó, Budapest, 2021.)

REZÜMÉ

A tanulmány egy levéltári és múzeumi dokumentumokat közreadó új kiadványhoz kapcsolódóan tekinti át a Szabadkai Főgimnázium tehetséggondozó műhelyének történetét. A magyar irodalomtörténetírásban is elhíresült önképzőkör anyagai az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legfontosabb délvidéki központja történetéhez szolgálnak mikro-, mentalitás- és neveléstörténeti szempontból is fontos adatokat.

KULCSSZAVAK: Szabadkai Főgimnázium, önképzőköri jegyzőkönyvek, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Toncs Gusztáv, Révfy Zoltán.

ABSTRACT

Teenagers on the Palics Tram – Notes on the History of a Self-Study Circle

Relying on newly published archival and museum sources, the paper deals with the history of the self-study circle of the High School of Subotica. The documents of the circle so well-known in Hungarian literary history, provide important data for the history of one of the most important southern centers of the Austro-Hungarian Monarchy in terms of micro-, mentality and educational history.

KEYWORDS: High School of Subotica, Self-Education Circle, Dezső Kosztolányi, Géza Csáth, Gusztáv Toncs, Zoltán Révfy

Szerényen bejelentett hírként érkezett, ám a kötetbemutatóról szóló tudósítás címe be fog igazolódni, és minden bizonnyal nagy szenzáció, „irodalomtörténeti csoda” lesz egy nemrég megjelent kiadvány.¹ A Hicsik Dóra által szerkesztett, *Izmos irodalmi kötelékben: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőkörének jegyzőkönyvei* címet viselő vaskos gyűjtemény a két alkotó fiatalkori éveinek egyik fontos eseménye, a szabadkai gimnáziumbéli tehetséggondozó műhelyben töltött időszakuk köré von majd új aurát, számos kiegészítő adattal gazdagítva az írói életművek ezen időszakát már feldolgozó szakirodalom eredményeit. A kötetet sajtó alá rendező Hicsik Dóra a szabadkai

¹ L. M. [LUKÁCS Melinda], *Irodalomtörténeti csoda: Az Izmos irodalmi kötelékben című könyvet mutatták be a Szabadkai Városi Múzeumban*, Magyar Szó Online 2021. december 2.

múzeum munkatársa, kiváló helytörténész, aki a közelmúltban megjelent munkáiban (ld. *Alma Mater: A szabadkai főgimnázium tanárai*, Életjel Kiadó, Szabadka, 2010; *A bácskai Kosztolányiak*, Életjel Kiadó, Szabadka, 2017) és rövidebb jelentéseiben, tanulmányaiban rendszeresen foglalkozott a Kosztolányi és a Brenner família történetével, Kosztolányi és Csáth életrajzának korábban kevésbé adatolható momentumaiival, szociokulturális miliójükkal, fiatalkori élettereikkel (Szabadka, Palics). A közelmúltban kiadott gyűjtemény a szabadkai gimnázium önképzőkörének jegyzőkönyv-anyaga, amely évtizedekig a múzeum más dokumentumai között rejtőzött és szinte véletlenül került elő egy évvel ezelőtt.² A sajtó alá rendezett négy füzet az 1874 és 1906 közötti időszak iratait tartalmazza, míg az 1914-ig egzisztáló kör történetének hiányzó éveit a gimnáziumi évkönyvekből rekonstruálta a terjedelmes könyv szerkesztője.

A történet nem ennyire egyszerű, az önképzőkörnek és históriájának jól adatolható nyomai vannak a Kosztolányi- és a Csáth-kutatásban is. Tudható, Kosztolányi önképzőköri afférja vezetett végül a gimnáziumból való „kicsapatásához” és a tehetséggondozó műhely gyökeres átalakulásához. A már rendelkezésre álló jegyzőkönyvek csomagjáról eddig csak annyi volt ismert, hogy léteznek, és hogy a Kosztolányi 1901/02-es valamint 1902/03-as önképzőköri ténykedésére vonatkozó részeket Dévavári (Dér) Zoltán már megjelentette. Dér két kiadványban, a *Mostoha és egyéb kiadatlan művek* című kollektum *Az önképzőkör tagja* című fejezetében, majd egy karcsú kis kötetben, *Az első műhely (Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)* címűben bővítette – e forrásokat részben kivonatolva, részben közreadva és feldolgozva – a históriát, amelyet aztán kisebb-nagyobb változtatásokkal át is vettek, újra is értelmeztek a későbbi monográfusok.³

² Uo.

³ A Kosztolányi önképzőköri ténykedésére vonatkozó szakirodalom legfontosabb tételei, a teljesség igénye nélkül: DÉR Zoltán, *Az önképzőkör tagja* = KOSZTOLÁNYI Dezső, *Mostoha és egyéb kiadatlan művek*, bev., jegyz. DÉR Zoltán, Forum, Újvidék, 1965, 85–98; DÉR Zoltán, *Az első műhely (Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)*, Életjel, Szabadka, 1970 (Miniatűrök 12); BORI Imre, *Kosztolányi Dezső*, Forum, Újvidék,

A konfliktus, ahogy a most napvilágot látott kötet Hicsik Dóra által jegyzett előszava is összefoglalja, Kosztolányi önképzőkörhöz való csatlakozásával kezdődött. A kör munkájába az 1901/02-es tanévtől bekapcsolódó gimnazista már első irodalmi szárnypróbálgatásaival elismerést váltott ki, de felsőbbrendű viselkedése végig parázs vitákat indukált.⁴ Az események visszafordíthatatlanná eskalálódását az 1902/03-as tanévben a fiatal Brenner Józsefnek az október 12-i összejövetelről való kivonulása előzte meg. Brenner egy pályaművet, Freund József versét bírálva szólalkozott össze többekkel, Kosztolányi pedig, már csak az „izmos rokonsági kötelék” okán is mellé állt. Brenner elhagyta a termet, Kosztolányi személyeskedő megjegyzéseit a jegyzőkönyvben is rögzítették.⁵ A november 9-i ülésen az idősebb unokatestvér, Csokonai eposza, a *Dorottya* bírálata kapcsán gerjesztette végül nyíltan sértegető szóváltássá a mára ikonikussá vált vitát. Az öntudatos gimnazista a *Dorottya* fejtegetéseit főbíráloként kommentáló Friedmann Ferenc értékelését opponálva, „tudálékossággal” és nevetésgességre hajló „gúnnyal” vádolta társát. Kosztolányi kifakadt amiatt is, hogy „kollégája” többször a germanizmusok ellen szólalt fel, miközben maga is gyakran esett ebbe a stilisztikai hibába.⁶

A veszekedésnek egyértelműen és kimondva antiszemita éle volt, Kosztolányi dühös hozzászólásainak szelleméből mindez jól detektálható. Az egymást nyelvi pongyolasággal vádoló polémia végén hangzott el az ominózus, a vonatkozó Csáth-naplóban is olvasható mondat, immár a kör vezető tanárának, Révfy Zoltánnak adresszáva: „Tudok én annyit magyarul, mint a tanár úr.” A sértett fiú ezután távozott a teremből, egy héttel később már magántanuló volt, a műhely működését az év hátralévő részére felfüggesztették.⁷ A „viharos ülés” eseményeiről többen is beszéltek: Munk Artúr a *Köszönöm addig is...* című önéletrajzi emlékezésében, Sztrókay Kálmán szintúgy egy visszaemlékezésében, de elmondta Kosztolányi Dezsőné is, férjéről írott könyvében.⁸

Ismert és gazdagon feldolgozott tény, hogy az összeugráshoz vezető út az ifjú Brenner naplőbejegyzéseiből is jól követhető, ahogy az is, hogy a téma különböző interpretálói különböző hangsúlyok szerint dolgozták fel az esetet. Érdeemes először Csáth fiatalkori naplőinak inkriminált észrevételeit idézni, köztük először az 1902. szeptember 14-én, pénteken kelteztet:

Ma alakult meg az önképzőkör. Titkár: Dide, Jegyző: Kálnai, Irattáros: Freund, Tehát a horoscop „zsidót” mutat. Tisztességes választás volt, a kedélyek nyugod-

1986; ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Osiris, Budapest, 2017, 50–56; SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza élete és munkái: Régimódi monográfia*, Magvető, Budapest, 2019, 45–55.

⁴ HICSIK Dóra, *Előszó = Izmos irodalmi kötelékben: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza önképzőkörének jegyzőkönyvei*, szerk., előszó, jegyz. HICSIK Dóra, Dotnet, Budapest, 2021, 5–46, 31.

⁵ Uo., 32.

⁶ DÉR, *Az önképzőkör tagja...*, i. m., 94.

⁷ Uo., 95, 96.

⁸ BORI, *i. m.*, 16.

tak. Már a mai ülésen új alapszabályokat olvastak föl melyek valószínűleg rövid idő alatt életbe lépnek.⁹

A nyílt és kenyértörésig menő viszályról aznap, november 9-én ezt jegyezte fel az ifjú Csáth: „Révfy ezután példálózgatott Dide antiszemitizmusára, pedig nem ő igazat mondott.”¹⁰ Dér a körről szóló hosszabb összefoglalójában a polémiát így összegezte: „Az ifjú Kosztolányi úgy érezhette, hogy egzisztenciájában érte igaztalan támadás, így lázadása, éppen gögös szenvedélyessége folytán, az ügyeiről való gondolkodás, a bennük élés intenzitásának fokát is jellemzi.”¹¹ Arany Zsuzsanna Kosztolányi-monográfiája az ügy fontos elemének tekinthető zsidóellenességről ekként írt: „A kamaszkori antiszemitizmus vejejárója annak ellentmondásossága. Egyfelől a keresztény úri középosztályban szocializálódó fiatalok még a legasszimiláltabb zsidókat is radikálisan másnak tartották – ami indok volt a klikkesedésre –, másfelől elítélték a zsidóellenességet.”¹² Arany gondolatmenetét a kamasz Csáth ez ügyben is ambivalens, változékony véleményét tükröző naplójára hivatkozva argumentálta.

A cseppet sem egyszerűen felfejthető témát, az unokatestvérek, elsősorban Brenner zsidóellenességét, az ezt az önképzőköri esetet is meghatározó szociokulturális atmoszférát eddig a legmeggyőzőbben Lengyel András egyik tanulmányának mikroelemzései prezentálták. Lengyel Csáth korai éveinek antiszemitizmusáról szóló írása a naplók bejegyzéseinek szoros olvasásával, a művelődéstörténeti ismeretanyag komparatív bevonásával bizonyította meggyőzően, hogy Csáth kezdetben inkább semleges, nem is anti-, de nem is filoszemita hozzáállása részben a tisztaeszlári vérvádper sajtó- és egyéb irodalmi visszhangja, nem utolsósorban valóban a család és a város „mikroklímájának” hatására is billent el az antiszemitizmus irányába. Az önképzőköri csatározás, fogalmazza meg Lengyel András, „alighanem közvetlen személyes vonatkozásai következtében, Csáth zsidóellenes érzületének görbéjén az (egyik) csúcspontot jelentette”.¹³ Szajbély Mihály friss Csáth-monográfiája vonatkozó egységében, némi önellentmondásba keveredve polemizál Lengyel következtetéseivel. Forráshiányosnak jelenti be magát, ettől még adatokra szorulna Szajbély következő kijelentése: „Nincsen rá adat, de valószínűsíthető, hogy a zsidó családok asztalánál is téma

⁹ Ifj. BRENNER József, (CSÁTH Géza), *Napló, (1900–1902)*, s. a. r., utószó DÉR Zoltán, Életjel, Szabadka, 2006, 196. vö. CSÁTH Géza, „Méla akkord: hinak lábat mosni”: *Naplófeljegyzések 1897–1904*, s. a. r. MOLNÁR Eszter Edina, SZAJBÉLY Mihály, Magvető, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2013, 377. A jegyzet második számú tételként citált későbbi szövegkiadás emendálta az általam idézett, Dér-féle verzió „tollhibáit”.

¹⁰ Ifj. BRENNER, *Napló, (1900–1902) ...*, i. m., 200. vö. CSÁTH, *Méla akkord...*, 380. A fiatal Csáth naplójának idézett főszövegben bejegyzése némiképp agrammatikusnak tűnő mondatrészét az újabb naplókiadás sajtó alá rendezői a következőképpen javították: „pedig nem, ő igazat mondott.”

¹¹ DÉR, *Az első műhely...*, i. m., 71.

¹² ARANY, i. m., 55.

¹³ LENGYEL András, *Csáth Géza kamaszkori antiszemitizmusáról*, *Tiszatáj* 2015/6, 77–91, 84, 88.

lehetett a más származásúakhoz fűződő viszony, folyhatott az ellenségkép-konstruálás. A szalonbeszélgetések azonban megmaradtak saját köreiken belül.”¹⁴

Ez lenne valóban a századfordulós Szabadka művelődéstörténeti szempontból fontos és kutatandó milióijének, így e veszekedés sokféle motivációjú természetének is egyik lényeges momentuma. A monográfus e problémát körbejáró fejezetének utolsó sorai hasonlóan sommás és vitára hívó megalapítással sodorják össze a nagyon összetett probléma sokféle mutató szálait: „Lengyel [...] az egész életút és életmű alakulása tekintetében vont le talán túlságosan is rövidre zárt, hipotetikus következtetéseket, az azonban bizonyosnak látszik, hogy a feleségével szembeni, tragédiához vezető kóros gyanakvásában része lehetett az asszony zsidó származásának is.”¹⁵ Nem kívánok igazságot tenni, bár inkább Lengyel Andrásnak a Csáth-naplók ez irányú konfesszióit, azok genealógiáját szorgalmasan végigkövető gondolatmenetét látom megalapozottabbnak ebben a diskurzusban. Az azonban már ebből az egyetlen kiragadott problémából is látható, milyen bonyolult ennek a rövid időszaknak, a szabadkai önképzőkör gimnáziumát az irodalomtörténeti szakirodalomba emelő eseménysornak és feldolgozásának a története. Emiatt annyira lényeges és fontos e gazdag anyag napvilágra kerülése, kötetbe rendezése. Mert a most már valóban kézbe fogható kiadványt megelőzően csak mozaikokra, torzóban maradt részletekre voltunk utalva e tekintetben.

A fókusz természetes módon esett a város két leghíresebbé váló írójának ténykedésére. Az is igaz, hogy a teljessé váló kép fontos részleteit már vázolták korábbi, intézménytörténettel foglalkozó munkák. A kör dolgozatainak és azok opponálásának a szabadkai levéltár forrásaiból búvárolt gyűjteménye egy 1981-ben megjelent vékony kis füzetke volt. A Toncs Gusztáv és Loósz István, az önképzőkör Kosztolányira és Csáthra is nagy hatást gyakorló vezető tanárai nevének megjelent *Útravaló* című könyvecskéje már előlegezte azt, ami az *Izmos irodalmi kötetekben* című kötet bejegyzéseit olvasva még egyértelműbb. Az *Útravaló* – a sajtó alá rendező Magyar László bevezetője szerint – azért is izgalmas olvasmány, mert belőle világosan látszódik, Toncs az unokatestvérek pályakezdésének nagyon meghatározó figurája. Ő volt az, aki Kosztolányi érényeit elsőként ismerte föl.¹⁶

Az önképzőkör az 1868/69-es tanévben alakult meg, bár ténykedését már megelőzte a *Bimbó* című, a kvalitásos fiatalok dolgozatait 1863-ban megjelentető válogatás. A gyűjtemény életre hívója, Jámbor Pál pedagógus ilyen formán a kör első inspirálója volt.¹⁷ A város kulturális létében korábban is szerepet játszó, kalandos életű Jámbor 1873-ban tért vissza Szabadkára és

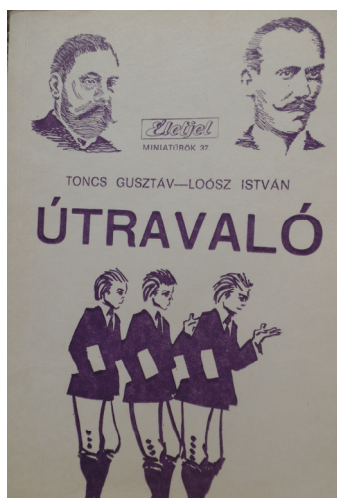
¹⁴ SZAJBÉLY, *i. m.*, 52.

¹⁵ Uo., 55. [...] Kiemelés tőlem. K. K.

¹⁶ MAGYAR László, Előszó (Cím nélkül) = TONCS Gusztáv, LOÓSZ István, *Útravaló: Pályamű-értékelések a szabadkai főgimnáziumban 1885 és 1918 között*, s. a. r. MAGYAR László, *Életjel*, Szabadka, 1981 (Miniatúrok 37), 5–15, 14.

¹⁷ HICSIK, *Előszó...*, *i. m.*, 8.

lett a gimnázium tanára, majd igazgatója.¹⁸ Az ő bábáskodása után a következő fontos állomást a magyar–filozófia szakos Toncs 1881-es Szabadkára érkezése jelentette, megjelenése a körre és a tanári karra is serkentőleg hatott.¹⁹ Az 1882/83-as tanév új igazgatója, Haverda Mátyás módosított alapszabállyal tette hivatalossá a kör működését 1883. március 19-én.²⁰ A kezdeti időszakában is személyeskedésektől, sértődésektől hangos önképző életében az 1883-as év, Toncs Gusztáv vezető tanárrá választásának éve vált a valóban vitathatatlanul fontos vízválasztóvá. Az ő „higgadt” és „megfontolt” habitusa volt az, amely kordában tartotta az indulatokat. Toncs érája az 1899/1900-as tanévig tartott, amikor helyettes igazgatóvá választása miatt magyar–latin szakos kollégája, barátja és irodalomtudósi tevékenységében is állandó szerzőtársa, Loósz István vette át az önképző vezetését.²¹

Toncs Gusztáv–Loósz István, *Útravaló: Pályamű-értékelések a szabadkai főgimnáziumban 1885 és 1918 között*, sajtó alá rend. Magyar László, Életjel Kiadó, Szabadka, 1981.

Az *Izmos irodalmi kötelékben* című kötet a lehető legbővebb betekintést nyújtja a századfordulós közoktatás szellemi műhelyeinek működésébe. Azért is fontos mindez, mert ezek az egyesületek – részben szisztematikus forrásfeldolgozás híján – nehezen leírható atmoszférájú közösségként jelennek meg az eddigi kutatásokban. Arany Zsuzsanna Kosztolányi-monográfiája hangsúlyozza, hogy e „nyelvi és irodalmi önművelési céllal létrejött egyesületek előzményeit a felvilágosodás és a reformkori diáktársaságok”

¹⁸ HICSIK Dóra, *Alma Mater: A szabadkai főgimnázium tanárai*, Életjel, Szabadka, 2010 (Miniatűrök 53), 22.

¹⁹ HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 40.; HICSIK, *Előszó...*, i. m., 13.

²⁰ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 13.; ARANY, *i. m.*, 50.

²¹ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 18, 29.; HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 28, 40.

körében kell keresnünk.²² Azt, hogy az őket belengő anomáliákkal számot kell vetni, már az író korai időszakát és szellemi fejlődését pásztázó Kiss Ferenc-kötet (*A beérkezés küszöbén: Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962) is érintette. A Négyesy-szeminárium történetét kiválóan bemutató könyv az önképzőkori szisztémát az irodalmi emlékezetben legendássá vált stílusgyakorlatokkal összehasonlítva tárgyalja lakonikusan: „A vidéki gimnáziumok önképzőköreinek kisszerű belterjessége után, itt mégis a társadalom fő áramainak erőterébe kerültek Kosztolányiék.”²³ A jegyzőkönyvek végig arról tanúskodnak, hogy progresszivitás és kicsinyesség egyszerre jellemezte ezt a szerveződési formát. Ami pedig a szabadkai tehetséggondozó csoportosulás történetének legismertebb epizódját, Brenner és Kosztolányi társaikkal és tanáraikkal való összeugrását illeti, úgy tetszik, egyáltalán nem volt meglepő, nagyon is levezethető volt a kör egészének történetéből. Erre már az 1874/75-ös tanév október 25-i gyűlésének jegyzőkönyvében is találunk bizonyítékot. Ferenczy Gyula akkori elnök jegyzőkönyvben rögzített beszédében nyíltan és hosszan értekezett is erről:

„Mindenekelőtt engedjék meg önök megvallanom, hogy elméleti téren azok sorába tartozom, kik gymnasiumi önképzőköreink életrevalóságán, jelen viszonyok közt kételkedőleg rázzák fejüket, kik utalnak a tagadhatatlan igazságra, hogy önképzőköreink igen könnyen válhatnak [...] pusztá külsőségekké, belső erőtartalom nélkül, legyen e jelenségnek alapja akár a fiatal [...] szellemnek higgadt eszmecseréhez egy könyven, szokni nem tudó élénkebb természete, akár az iskolai teendőkkel való túlhalmozottság [...]”²⁴

A nem megfelelő hangnem és disputakultúra mellett a később, a Kosztolányi-ügyben eszkalálódó „magyartalanságok” témája is végig napirenden volt. Erről tanúskodik az 1891/92-es tanévben február 6-án tartott ülés jegyzőkönyvi bejegyzése. A Jókai *Az új földesúr* című regényét ismertető Buzás Ferenc-féle opponencia kapcsán kialakult diskurzusban hangsúlyozta Vojnics H. József, hogy abban, ti. a pályaműben túl sok az „idegen kifejezés”.²⁵ Látható, Csáthék színre lépése előtt is az ő későbbi összecsapásait gerjesztő hangulatok és motivációk uralták ezt a szerveződést. A Toncsot váltó Loósz az 1899/1900-as és az 1900/01-es tanévben vezette a társaságot. A hírhedté váló 1901/02-es évben Gaál Ferenc, a végképp botrányossá alakuló 1902/03-as tanévben Révfy Zoltán látta el a körvezetői feladatokat.²⁶ A diósgyőri származású Gaál magyar–német, az adai Révfy magyar–latin szakos volt.²⁷ Az 1901/02-es év első kritikus pontja, ahogy Bori Imre fogalmaz, Kosztolányi „első párbaja”, *Rügyfakadás* című verse, annak Nagy Nándor-féle és mások által is támogatott bírálata kapcsán zajlott le.²⁸ A bírálók

²² ARANY, i. m., 50.

²³ KISS Ferenc, *A beérkezés küszöbén: Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962 (Irodalomtörténeti Füzetek 37), 12.

²⁴ *Jegyzőkönyvek 1874/75 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 49–99, 55–56. Kiemelés tőlem. K. K.

²⁵ *Jegyzőkönyvek 1891/92 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 211–237, 225.

²⁶ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 31, 32.

²⁷ HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 18, 36.

²⁸ BORI, i. m., 11.

ítéletét elfogadhatatlannak tartó szerzővel szemben ekkor merült fel először a jegyzőkönyvben rögzítendő „megrovás” igénye, ám ezt a bejegyzést és a személyeskedés ódiúmát a vezető tanár, Gaál elvetette. A ma már teljes terjedelmében olvasható jegyzőkönyvi bejegyzés a disputa retorikájába, fázisaiba bevezetve az olvasót, végre komplex panorámája mindannak, amit Dér, vagy Bori még szűkszavúan prezentáltak.²⁹ Az eseményről – valóban sommásan és elfogultan persze – Brenner József naplóbejegyzése így tájékoztatott: „A mai önképzőköri ülésen Didét lerántották. Ő egy verset adott be a mi határozottan szép és jó vers és egy ujság (Vészi József) is jól nyilatkozott róla. Ámde a zsidó párt lerántotta nagyon.”³⁰

Innen már ismert és gazdagon adatolt (Munk, Dér, Bori) az eszkzalódó vizsály fázisainak krónikája. A stációk a Jámbor István *Egy őszi est* című munkáját illető, a december 15-i találkozón elhangzott plágium-vádtól (Kosztolányi Gogol *Rettenetes bosszú* című történetének egy „átvett” részletét mutatta ki a pályaműben) az 1901. december 22-i gyűlésen Kosztolányi *Sírvirágok* című versgyűjteményét kritizáló konfliktusig vezettek.³¹ A menetrendszerűen érkező indulatkitörések végeredménye Kálnai Dezső, Kosztolányi, Friedmann Ferenc és Schmausz Dezső kilépési kísérlete volt. Kálnai megrovásban részesítése, majd a következő, az 1902. január 19-én sorra kerülő gyűlésen a tanév hátralévő részére való tényleges kizárása, a kommentárokkal ellátott részleges forrásközlés (Dér), vagy a monográfia logikájához illően az anyagot inkább kivonatoló (Bori) feldolgozás helyett most, a komplett jegyzőkönyv ismeretében, minden rezdülésében, a vizsály összes finomságával együtt érzékelhető.

Az új kiadvány jegyzőkönyveit lapozgatva az is szépen körvonalazódik, hogy Toncs és Loósz után Gaál Ferenc is sokat tett az ellentétek elsímításáért. Erre a következő tanévben Gaált váltó Révfy már kevésbé volt képes, az „önérzetes” kamaszok szenzibilis és sokszor változó érzelmeit ő nem tudta nyugodt mederbe terelni. Kosztolányi a számára utolsó, a biográfiában kultikus pillanatként rögzült 1902. november 9-i ülésen már a korábban vele egy platformon álló Friedmann egy opponenciáját bírálta keményen, ezután történt meg a sokszor elbeszélte „germanizmusos” vita, a magát sértettnek vélő kamaszfiú teremből való ki-be járkálása.³² Az 1902. november 23-i találkozó tudhatóan „önfelosztató”. Révfy itt is olvasható megfogalmazása szerint „a régi hagyományos sikerű működésnek csakis úgy lehet méltó folytatása, ha az ifjúsági körtől minden személyeskedés” távol marad.³³ A jegyzőkönyv, ahogy ezt a korábban is teljességében ismert bejegyzése tartalmazta, közölte a szegedi tankerület kir. Főigazgatóság határozatát, amely a vezető

²⁹ *Jegyzőkönyvek 1901/02 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 387–420, 391.

³⁰ Ifj. BRENNER, *Napló, (1900–1902)...*, i. m., 137; vö. CSÁTH, *Méla akkord...*, 305.

³¹ DÉR, *Az önképzőkör tagja...*, i. m., 86–88; BORI, *i. m.*, 11–12; *Jegyzőkönyvek 1901/02... = Izmos irodalmi kötetekben...*, 408, 411.

³² *Jegyzőkönyvek 1902/03 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 421–443, 434.

³³ DÉR, *Az önképzőkör tagja...*, i. m., 96; *Jegyzőkönyvek 1902/03... = Izmos irodalmi kötetekben...*, 435–436.

tanár által nekik eljuttatott jelentés alapján a tanévre felfüggesztette a kör működését.³⁴

A következő tanévben Kosztolányi Árpád, miután az előző év botrányát követően fiát magántanulónak adta, igazgatói és önképzőköri elnöki minőségében megnyitva az ülést, beszédében figyelmeztette a tagokat, hogy „tegyenek félre minden személyeskedést”, „különösen a felekezeti türelmetlenséget”, amelyet az előző év történései fő okaként nevezett meg. E megnyitóban Pásztor Endrét jelölte ki az önképzőkör vezetőjének, bejelentve azt is, hogy amikor „teendői engedik”, ő is ellátogat majd a gyűlésekre.³⁵

A most közreadott kollektum persze nemcsak leghíresebb „botránya” olvasása és újraolvasása miatt izgalmas vállalkozás. Az mindenesetre bizonyos, a két öntudatos kamasz szerzői szárnypróbálgatásai szempontjából sem haszontalan a korábbinál is bővebben szembesülni gimnazista hétköznapiakkal. Ez az időszak alapozta meg későbbi pályájukat, vezetett például a Csáth–Munk–Havas trió csak néhány évvel az önképzőköri affér után született, ugyancsak később felfedezett, viszont annál izgalmasabb, szintúgy Dér által közreadott és utószavával kísért vállalkozásához (*A repülő Vucsidol*, Életjel Kiadó, Szabadka, 1978). A középiskolás élmények adják majd a hátteret a *Vucsidol* imaginárius Szabadkája „mucsaiságának” leírásához. A szóra-kozottató tárcaregény-paródia disztópikus villamosutazásai³⁶ Csáth fiatalkori naplóinak Palics és Szabadka közötti villamosos kalandjaiból is merítettek.³⁷ Arról nem is beszélve, hogy a jegyzőkönyvekben gyakran előbukkanó valós személynevek hogyan épülnek majd be a Kosztolányi-prózába (lásd a kör korábbi tagját, Csajkás Mihály matematika–fizika szakos tanárt, az ő vezetéknéve az *Aranysárkány* Csajkás Tiborja elnevezésének inspirálója).³⁸

A négy füzetből álló anyag ugyan az 1905/06-os éra jegyzőkönyveinek közreadásával zárul, a fennmaradó néhány év törtériját azonban a gimnázium évkönyveiből is alaposan rekonstruálta a közreadó. Ez az aprólékos filológiai munka is sok eredményt hozott, meggyőző egy kötetben látni a szabadkai gimnázium fontos időszakának krónikáját.³⁹ A tehetség gondozó műhely törtérijája, bár ezt a résztvevők akkor még nem sejtették, az 1914. április 26-án megtartott szavalóversennyel zárult. Gavriló Princip 1914. június 28-i pisztolylövései nemcsak a kör ténykedését rekesztették be, félreértetlenül jelezték a Belle Époque végét a város és Európa számára is.

³⁴ Uo., 436.

³⁵ *Jegyzőkönyvek 1903/04 = Izmos irodalmi kötetekben...*, 444–475, 445.

³⁶ CSÁTH Géza, HAVAS Emil, MUNK Artúr (C. H. M.), *A repülő Vucsidol*, s. a. r., utószó DÉR Zoltán, Életjel, Szabadka, 1978, 33–34.

³⁷ Ifj. BRENNER József, (CSÁTH GÉZA), *Napló, (1897–1899)*, közread., utószó DÉR Zoltán, Életjel, Szabadka, 2005, 16; vö. CSÁTH, *Méla akkord...*, 19. A villamos sínek Palicstól Szabadkáig való komplett lerakásán örvendező Brenner József nemcsak ezt a jegyzetet szánja az ő és unokatestvére irodalmi világában is mágikus térére tett közlekedési eszköznek. Az 1897–1899-es naplók tele vannak az e témához kapcsolódó leírásokkal.

³⁸ HICSIK, *Alma Mater...*, i. m., 13.

³⁹ HICSIK, *Előszó...*, i. m., 36.

A sor, a kiadványban felbukkanó irodalom- és művelődéstörténeti adatoké, helytörténeti kuriózumoké, hosszan folytatható. Az *Izmos irodalmi kötetlékben* mind a századfordulós Szabadka várostörténeti kutatása, mind az irodalomtörténet számára felbecsülhetetlen adatokkal szolgáló könyv. A vizuális megjelenésében is igényes kötet gyönyörű betűtípusával és muzeális értékű fotóillusztrációival is megörvendezteti az olvasót. A Hicsik Dóra által szerkesztett forráskiadás Hózsá Éva és Virág Zoltán szakmai lektorálásával, Tóth Péter szellemes borítójával, Lality Csaba tervezésében kerül az olvasók elé.